

УДК 346:334.7+347.72

Ярослав Марущак,*аспірант кафедри права інтелектуальної власності
та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ТОВАРИСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЇХ УЧАСНИКІВ

У статті розглянуті основні та найпопулярніші організаційно-правові моделі товариств, що існують у Європейських країнах-членах. Досліджено такі види товариств, як акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, господарські товариства або торговельні товариства, командитні товариства та виробничі кооперативи.

Ключові слова: корпоративне право, корпоративне право ЄС, корпоративні правовідносини, корпоративні права та обов'язки.

Постановка проблеми. Після того, як наша країна стала на шлях євроінтеграції, перед законодавцем та науковцями було поставлено завдання щодо аналізу та перейняття досвіду сучасних країн Європейського Союзу. Це також стосується і корпоративного права. Оскільки в нашій країні даний напрям у науці є відносно новим через перебування України у складі СРСР, то успішний досвід країн-членів ЄС є доволі правильним вирішенням проблем, які пов'язані з корпоративними правовідносинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці О. М. Вінника, Н. С. Глузь, В. В. Долинської, І. В. Спасибо-Фатеевої, Є. О. Суханова, І. Лукач.

Метою статті є аналіз основних положень щодо діяльності основних видів організаційно-правових форм товариств.

Виклад основного матеріалу. Традиційно в історії країн Європи, а потім і в Європейському Союзі існують такі види товариств:

- акціонерні товариства;
- товариства з обмеженою відповідальністю;
- господарські товариства або торговельні товариства;
- командитні товариства;
- виробничі кооперативи.

Акціонерні товариства. У класичному розумінні це об'єднання капіталу багатьох учасників для досягнення спільної мети. Первинний сенс таких товариств полягав у формуванні великих капіталів за допомогою невеликих сум, які склалися з коштів усіх учасників, тобто акціонерів.

Прообразом перших акціонерних товариств були крупні торговельні компанії, створені в XVII ст. в країнах Європи. Це були Голландська, Британська, Французька, Ост-Індійські компанії. Їхня правова природа полягала в тому, що держави надавали їм значних публічно-правових прав, тому їх з увененістю можна було вважати суб'єктами публічного права.

Торговий кодекс Франції в 1807 році вперше закріпив поняття акціонерного товариства, його особливості полягали в тому, що:

– це була самостійна юридична особа, яка створювалася на визнанні тільки майна такої юридичної особи, це означало що майно товариства не мало відношення до майна його учасників та визнавалось самостійним;

– із цього положення виходило визнання обмеженої відповідальності її учасників перед боргами, які виникали в створеній ними компанії;

– акції, за допомогою яких виникала можливість швидкого передання паїв корпорації від одних осіб до інших [1].

Те, що організація акціонерних товариств фактично не зачіпає власні кошти їх акціонерів, зумовило необхідність створення певної системи управління такими товариствами. Особливість таких органів полягала в тому, що вони не завжди формувалися зі складу акціонерів – ними також могли бути й треті особи. Цей принцип у корпоративному праві Європи відомий як "Drittorganschaft" – принцип самостійності органів. Незважаючи на це, акціонерне законодавство багатьох країн вказує на залучення акціонерів, між якими б розділялись ризики, пов'язані з діяльністю їх компанії. Щоб гарантувати виконання цього положення, законодавці багатьох європейських країн постійно робили меншу в ціні мінімальну вартість однієї акції, що робило їх доступними для багатьох громадян.

Як зауважив Є. О. Суханов, практика використання такого акціонерного законодавства виявила такі ризики.

– Фактична відсутність особистої відповідальності акціонерів за боргами компанії несе великий ризик для кредиторів, що потребує чіткої законодавчої регламентації, яка б захищала їхні інтереси.

– Через те, що акціонерами, як правило, були особи, які погано орієнтувалися в комерційній діяльності, полегшувало проведення маніпуляцій майном компанії, яку проводив корпоративний менеджмент.

– На сучасному етапі активна участь великих акціонерних товариств в організованих ринках капіталу, в тому числі й міжнародному,

вимагає посилення прозорості їхньої діяльності, розширення доступу до необхідної інформації та публічного контролю за угодами, які укладають такі корпорації [2]. Вищезазначені зауваження є доволі доцільними та спрямовані на захист як корпоративних прав учасників товариств, так і інтересів кредиторів.

Залежно від того, чи допущені акції до котирування на біржах, європейські правові системи розділили акціонерні товариства на два види. Перші є крупними акціонерними товариствами (в Німеччині їх кількість доходить до 900), в які залучено велику кількість акціонерів. Саме цей фактор створює необхідність підвищеного контролю за всіма сторонами діяльності таких товариств. Такий контроль відбувається не тільки в інтересах акціонерів та їхніх кредиторів, а також і в публічно-правових інтересах. Інша група представлена відносно невеликими корпораціями, діяльність яких не потребує такого підвищеного контролю та регулювання через їх незначну кількість [3, §2, 3].

Значну роль у сучасному акціонерному законодавстві в Європейському Союзі відіграв перехід із «документарних» паперових акцій на їх «бездокументарний» аналог, він відбувся у 80-90 роках XX століття. Не маючи письмової форми, цінні папери, як новий об'єкт цивільних прав, на противагу традиційним цінним паперам у правових порядках германського типу зараз розглядаються як різновид «ефектів утримувача». У такій правовій системі «ефект утримувача» вважається вільно відчужуваним правом вимоги або членства по відношенню до емітента, яке враховане як рахунок ефектів утримувача та діє по відношенню до всіх третіх осіб. Тобто вони мають усі властивості цінних паперів, крім письмового вираження [4, с. 297; 5].

Особливість також полягає в тому, що в ролі емітентів та утримувачів таких акцій у розвинутих європейських правових порядках виступають комерційні банки, а не акціонерні товариства. Дана норма спричинила те, що традиційні корпоративні відносини акціонерів з акціонерним товариством перетворились на зобов'язальні відносини отримувачів «без паперових акцій» з реєстроутримувачами (в ролі яких виступають комерційні банки, що допомагають розмістити акції) [6, с. 145].

Товариства з обмеженою відповідальністю. Як відомо, в правовій історії не існувало аналогів товариства з обмеженою відповідальністю. Це поняття вперше з'явилося у Німеччині, воно було започатковане в 1892 році Міністерством юстиції. Це була спроба законодавства стабілізувати ситуацію після прийняття занадто жорстких норм акціонерного законодавства. Характерною особливістю, яка відрізняла цю форму товариств від акціонерного, була повна відсутність особистого елемента, оскільки в такому суб'єкті господарювання унеможливлено вільне відчуження учасниками своїх вкладів на користь третіх осіб.

Необхідно зазначити, що штучно створене Німеччиною товариство з обмеженою відповідальністю сподобалось і законодавцям інших країн тогочасної Європи. Особливо воно

набуло популярності у Франції та Швейцарії, які, звісно, дещо змінили його положення. Для прикладу, у французькій правовій системі законодавцем навмисно ускладнена процедура відчуження паїв учасників таких товариств. Це було зроблено для того, щоб закріпити особистий характер відносин суб'єктів малого та середнього бізнесу. А спроба швейцарського законодавця зробити навмисно жорсткими норми стосовно товариств з обмеженою відповідальністю закінчилися тим, що кількість акціонерних товариств порівняно з товариством з обмеженою відповідальністю значно зросла, що було зовсім не характерно для правових систем інших країн Європи [7].

Треба зазначити, що в підприємницькій та юридичній практиці все частіше простежувалися різні види зловживань у такій формі товариства. Для прикладу, доволі легко довести підприємство до банкрутства, якщо повертати учасникам їхні вклади під виглядом займу. Подібних прогалин було доволі багато, тому надалі були внесені певні зміни в законодавство. А поки їх не відбулося, головною перевагою товариств з обмеженою відповідальністю була мінімізація майнової відповідальності учасників. Саме це положення нівелювало очевидну небезпеку, яка виникала для потенційних партнерів. Після такої ситуації серед підприємців абревіатуру товариства з обмеженою відповідальністю почали іронічно іменувати «товариство з обмеженою повагою» або як «іди з нами, але будь позаду» [8, с. 248].

Європейський суд своїм рішенням закріпив права компанії, які зареєстровані в одній із країн-членів, вести свою підприємницьку діяльність в іншій державі-члені. Це дало можливість національним підприємцям вибирати будь-яку корпоративну форму з тих, що існують у країнах Європейського співтовариства. Якщо взяти для прикладу Німеччину, то там багато підприємців прийняли рішення замість товариства з обмеженою відповідальністю (GmbH) перейти на англійський аналог (Ltd). Перш за все потрібно зазначити, що причиною була спрощена система реєстрації англійських компаній, а наступна причина – символічні вимоги до уставного капіталу (в Англії сума становила – 1 фунт, а в Німеччині – 25 тис. євро). Реакцією законодавця Німеччини стало створення нового різновиду товариства з обмеженою відповідальністю, уставний капітал такого товариства був 1 євро, згодом з'явилася іронічна назва серед підприємців – «одноевроове ТОВ» [2, с. 78].

Виникає необхідність повернутися до вищезгаданої Директиви, яка надала можливість створювати товариства з одним учасником. Цей нормативно-правовий акт стосувався значною мірою товариств з обмеженою відповідальністю, але також він визначав можливість існування акціонерних товариств з одним учасником. У європейському корпоративному праві почалися різноманітні дискусії із цього приводу, таку форму товариств інколи навіть називали «перекрученим корпоративним ідеї». Однак, незважаючи на це, такі види товариств все одно вважалися корпораціями через те, що відноси-

ни між таким учасником та його товариством, а також відносини з третіми особами, попри все, врегульовувалися нормами корпоративного права. Вищезазначений приклад товариства з обмеженою відповідальністю, в якому був тільки один учасник, був недопустимий для інших видів товариств (крім, як вище зазначалося, акціонерних товариств, а саме господарських товариств (або торговельних товариств), а також різних видів кооперативів та союзів, які мали «ідеальну мету». Це виникало з тої причини, що скорочення кількості учасників до одного тягне за собою необхідність ліквідації цих товариств. Це визначається особливим підходом до юридичного та майнового від'єднання від їх учасників; у результаті цього ні кількість учасників цих товариств, а тим паче й заміна персонального складу не впливає ні на статус товариства, ні на його існування та функціонування. У юридичній практиці багатьох європейських країн існує принцип, який був започаткований у корпоративному праві Німеччини, відповідно до нього може з'явитися корпорація без учасників (Keinmannengesellschaft). Для прикладу можна зазначити таке: якщо товариство з обмеженою відповідальністю, котре має одного учасника, залишається без власника (цього учасника) внаслідок його смерті та відсутності спадкоємців, то 100 % частки майна переходить до самого товариства. Цей принцип також має назву «ТОВ не помирає» – «die GmbH stirbt nicht» [9, с. 29, 495, 858].

Господарські товариства, або торговельні товариства. Як відомо, ця форма товариств є найпершою формою корпорації. Історично вона несла необмежену відповідальність за зобов'язаннями, які виникають унаслідок їхньої комерційної діяльності. Але треба зазначити, що в багатьох країнах сучасної Європи вони не мають повної правосуб'єктності, такі товариства вважаються юридичними особами торговельного права, але не самостійними суб'єктами цивільного права. Така ситуація стосується як торгових товариств, до яких відносять повні товариства на вірі та командитні товариства, так і товариств цивільного права, до яких відносять прості товариства та об'єднання, які функціонують на договорі про спільну діяльність.

Потрібно зазначити, що вперше своє законодавче вираження така форма господарювання отримала у Франції. Вперше – в Королівському Ордонансі про комерцію 1673 року, а згодом – і в Торговому кодексі 1807 році.

Як правило, повне товариство в європейському правопорядку завжди розглядалось як форма для існування малого та середнього бізнесу. Всі учасники повного товариства мають право вести підприємницьку діяльність від імені такого товариства, вони займаються підприємницькою діяльністю в рамках такої корпорації, а завдяки необмеженій відповідальності за боргами такого підприємства, воно, як правило, характеризується високою кредитоспроможністю. Ще одним важливим нюансом є те, що така форма підприємства змушує її учасників до виявлення особистої ініціативи, а усвідомлення повної відповідальності за таку ініціати-

ву робить її найбільш ефективною для такого підприємства. Кількість повних товариств у тій же Німеччині перевищує 260 тис. [8, с. 63].

Важливою юридичною характеристикою статусу учасників таких товариств є особиста участь у діяльності товариства та особиста відповідальність за боргами товариства. Із цього положення можна дійти висновку, що таке товариство вимагає від учасників довгострокових відносин, які базувалися б на повній довірі задля успішного функціонування такого товариства. Ще одна особливість полягає в тому, що учасник товариства одночасно є також і його органом, тому наймані менеджери в товариствах ніколи не використовувалися. У цьому разі особистість учасника відіграє важливу роль для товариства та, як правило, в європейському правовому полі має вигляд об'єднання осіб.

Командитні товариства. Виникнення цього виду товариств відбулося в Європі в середині ХХ ст. Командитне товариство виглядало як об'єднання спільної діяльності підприємців та третіх осіб, які вносили вклади в такі товариства.

Для прикладу хотілося б звернутися до німецького командитного товариства. Воно виникло з повного товариства. Частина спадкоємців учасників такого товариства не могли або не хотіли брати участь у підприємницькій діяльності, але разом із тим хотіли зберегти діяльність товариства, також ці учасники мали на меті нести обмежену відповідальність за зобов'язаннями, які виникають із комерційної діяльності такого товариства. Через це в німецькій правовій системі такі товариства, як правило, розглядаються як різновид повного товариства, який допускає до участі осіб, що не мають на меті нести повну відповідальність за діяльністю такого товариства. Щодо таких учасників, то слід зазначити, що вони не мають права брати участь в управлінні компанією та прийнятті рішень. А вже учасники, які несуть повну відповідальність, проводять підприємницьку діяльність у рамках такої компанії, виступають як особи, що управляють товариством та представляють це товариство у відносинах з третіми особами. Доволі цікавим нюансом є те, що права учасників з обмеженою відповідальністю можуть розширюватися або, навпаки, звужуватись. Наприклад, такі учасники мають право займатися підприємницькою діяльністю від імені товариства за умови, що в них є довіреність від такого товариства, на відміну від повних учасників, яким для проведення такої діяльності довіреність не потрібна.

Ще одним видом таких товариств, який потрібно відзначити і який доволі рідко трапляється в корпоративному праві Європи, є акціонерне командитне товариство, також відома назва «командитне товариство на акціях». Його суть полягає в об'єднанні осіб та об'єднанні капіталів. По суті, воно має вигляд акціонерного товариства, в якому хоча б один акціонер приймає на себе необмежену відповідальність за боргами такого товариства, взамін отримуючи права на управління таким товариством. Повертаючись до прикладу корпоративного права Ні-

меччини, зазначимо, що в ньому органами такої корпорації є загальні збори та наглядова рада, а функції правління (ради директорів) переходять до акціонера, який взяв на себе необмежену відповідальність. Також рішення загальних зборів потребують обов'язкового погодження такого акціонера [2, с. 73].

Отже, виходячи з вищевикладеного, таке товариство для третіх осіб має вигляд акціонерного товариства, а ось внутрішні взаємовідносини між учасниками регулюються нормами командитного товариства. Також цікавим моментом у таких товариствах є те, що осіб, які взяли необмежену відповідальність та отримали право управління компанією, може бути декілька, і законодавством дозволено, що такі учасники можуть бути юридичні особи.

У сьогоденній Європі кооперативи не є тою формою товариств, яка широко використовується її громадянами. Про це свідчить той факт, що в третині держав – членів Європейського союзу відсутнє законодавство, що регулює діяльність кооперативів. В окремих європейських країнах спостерігається як зниження числа кооперативів, так і їх підвищення.

У західноєвропейському праві кооперативи розглядаються як правосуб'єктне об'єднання осіб із розділеним на паї змінним капіталом. Потрібно зауважити, що їхню суть становить не об'єднання капіталів, а спільна економічна діяльність їх учасників, яка задовольняє їхні економічні потреби. Як влучно зазначив один із швейцарських учених, «суть такої юридичної особи становить не тільки кількість майна його учасників, як, наприклад, в акціонерних товариствах, а й частина їхньої спільної економічної діяльності» [10, с. 152].

Цілі кооперативів не можливо виконати без особистої участі його членів, а в акціонерних товариствах така участь членів є зовсім не обов'язковою. Слід помітити, що обов'язки учасників кооперативів, які пов'язані з некомерційною стороною, тобто не потребують певних фінансових або майнових вкладів, інколи мають на багато більше значення, ніж суто майнова участь. Відповідно до ст. 828 швейцарського Закону про зобов'язальне право, кооператив повинен сприяти певним економічним інтересам своїх учасників за допомогою організації їхньої взаємодопомоги та, на відмінну від господарських товариств, він не може мати пряму мету отримання прибутку та в подальшому розподіл цього прибутку поміж його членами [11]. Така роль може відбуватися шляхом скорочення затрат, шляхом надання майна або послуг на доволі вигідних умовах. Отже, якщо взяти за приклад те саме акціонерне товариство, яке володіє магазином або житловим будинком і має головною ціль отримання прибутку від такої діяльності та в подальшому розподілення доходу від неї між своїми учасниками, то головною метою кооперативу в такому разі буде надання своїм членам відповідних товарів, або в цьому випадку житла, за якомога нижчими цінами.

Таке вищезазначене положення унеможливає виникнення або створення кооперативу з одним учасником. Крім того, можна просте-

жити певну особливість участі в кооперативах. Їх кількість може бути обмежена статутами, а також тим, що до кооперативу можуть бути допущені тільки такі учасники, що займаються певною діяльністю (наприклад, фермери, які працюють у певному місці).

Ще одна особливість кооперативів, яка відрізняє їх від інших видів корпорацій, – це відсутність членського внеску. Характерним є те, що для кооперативів відсутні будь-які вимоги до статутного капіталу. У законодавстві багатьох європейських країн прямо заборонено установлювати вимоги до статутного капіталу, тому що це буде перешкоджати постійній зміні складу учасників. Також із даних положень виходить те, що в такому виді товариств виключається можливість монополізації в кооперативі.

У традиції європейського корпоративного права учасниками кооперативів є фізичні особи, які володіють рівними правами та обов'язками щодо управління ним, вони володіють одною частиною в майновому фонді та відповідно до цього мають по одному голосу. Саме така норма виключає концентрацію влади у одній особі. На відміну від акціонерного товариства, в кооперативах виключена можливість «права участі без голосу», а відповідно до цього й унеможливується поява різних категорій учасників (що є цілком звичним для тих же акціонерних товариств).

Як відомо, учасники кооперативів не несуть особисту майнову відповідальність, яка виникає з діяльності такого товариства, однак така відповідальність, як правило, передбачається статутом певних кооперативів, та в деяких європейських країнах така відповідальність закріплюється на законодавчому рівні. Виходячи із цього, в західноєвропейському корпоративному праві можна простежити такі види кооперативів:

– Кооператив з необмеженою відповідальністю, в якому необмежена солідарна відповідальність за боргами такого товариства виникає тільки в разі його ліквідації або визнання такого кооперативу банкрутом;

– Кооператив з обмеженою відповідальністю. У цьому разі йдеться про відповідальність учасників не тільки розміром їхніх паїв, а й доповнюється аналогічною сумою, якщо більша сума не передбачена статутом такого кооперативу. Як і в попередньому випадку, така відповідальність для учасників кооперативу настає у разі ліквідації або визнання такого кооперативу банкрутом;

– Кооператив з відповідальністю у розмірі паїв участі. В такому виді кооперативів учасники несуть відповідальність тільки розміром пая їх участі в майні такого кооперативу. Необхідно додати, що такий вид дозволяється тільки для споживчих кооперативів [2, с. 93-94].

На сучасному етапі розвитку комерційної діяльності в Європі простежується тенденція, що, як правило, більшість кооперативів об'єднуються в рамках різних кооперативних союзів за територіальним принципом. Це стосується як виробничих кооперативів, так і споживчих кооперативів. Умовно такі союзи можна розділити на дві гілки. Перші – це звичайні кооп-

перативи, участь у яких беруть тільки фізичні особи. Другі – це кооперативи, які створюються з юридичних осіб. Останні координують діяльність та виконують ревізійний контроль по відношенню до першої гілки.

Висновки

Корпоративне право Європи, завдяки своїй давній історії, досягло значних позитивних законодавчих вирішень складних питань. Це стосується як способів управління товариствами, так і захисту корпоративних прав учасників. Звісно, й законодавство Європи не змогло досягнути повного вирішення питань, пов'язаних зі зловживанням корпоративними правами та обов'язками, але порівняно з іншими правовими системами їх значно менше.

Список використаних джерел:

1. Code de commerce [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.legifrance.gouv.fr>.
2. Суханов Е. А. Сравнительное корпоративное право / Е. А. Суханов. – Москва : Статут, 2014. – 456 с.

3. Aktiengesetz 1965 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gesetze-im-internet.de/aktg/BJNR010890965.html>.

4. Forsmoser P. Schweizerisches Gesellschaftsrecht / P. Forsmoser, A. Meier-Hayoz. – Bern : Stämpfli Verlag AG, 2012. – 908 s.

5. Ekkenga J. Effektengeschäft / J. Ekkenga, T. Bernau // Handbuch zum deutschen und europäischen Bankrecht. – 2009. – P. 1679–1723.

6. Roth G. H. Grundriss des österreichischen Wertpapierrechts. – Manz, 1999. – 200 s.

7. Herberstein G. Die GmbH in Europa: 50 Länder im Vergleich. – Verlag Österreich, 2001. – 451 s.

8. Klunzinger E. Grundzüge des Gesellschaftsrechts. – Vahlen, 2012. – 384 s.

9. Altmeppen H., Roth G.H. Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung (GmbH): Kommentar. 4. Aufl. – München, 2003. – 1359 s.

10. Gerwig M. Schweizerisches Genossenschaftsrecht. – Stämpfli, 1957.

11. Bundesgesetz betreffend die Ergänzung des Schweizerischen Zivilgesetzbuches (Fünfter Teil: Obligationenrecht) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19110009/index.html>.

В статье рассмотрены основные и самые популярные организационно-правовые модели обществ, существующих в европейских странах-членах. Исследованы такие виды обществ, как акционерные общества, общества с ограниченной ответственностью, хозяйственные общества или торговые общества, командитные общества и производственные кооперативы.

Ключевые слова: корпоративное право, корпоративное право ЕС, корпоративные правоотношения, корпоративные права и обязанности.

In the article the basic and most popular organizational-legal models of societies that exist in the European member states are reviewed. We studied these types of companies, as joint stock companies, limited liability companies, business companies or trading companies, limited partnerships and cooperatives.

Key words: corporate law, EU corporate law, corporate legal relations, corporate rights and responsibilities.

